

УДК 378:502/504
EL 378:502/504

Світлана Василівна СОВГІРА

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри хімії, екології та
методики їх навчання «Уманський
державний педагогічний університет
імені Павла Тичини»

e-mail: SovgiraSV@yandex.ua

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ ТА ЕКОЛОГІЧНУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

***Анотація.** У статті розкрито методологічний зв'язок між поняттями «екологічна культура» та «екологічна компетентність» як відношення цілого до його частини. Екологічну культуру потрактуємо як якісно нову культуру особистості, що наповнює її взаємини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним в залежно від рівня екологічної культури) змістом.*

Екологічна компетентність постає як сукупність особистісних якостей студента (ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), обумовлених культурою, досвідом його діяльності в екологічній, професійній і особистісно-значущій сферах.

Використання культурологічного й компетентнісного підходу дозволяє розкрити сутність поняття «екологічна культура особистості» Культурологічний підхід

знаходить своє часткове вирішення в реалізації ідей компетентнісного підходу, що відповідає провідній ідеї даного дослідження про те, що компетентнісний підхід до екологічної освіти дозволяє студенту формувати індивідуальний еколого-освітній (екокультурний) простір через розвиток своєї особистісно-професійної сфери.

Ключові слова: *культура, екологічна культура, компетентність, екологічна компетентність, методологічний підхід, сталий розвиток, майбутній вчитель.*

© СОВГІРА С.В., 2017

Реферат. Для дослідження методологічного зв'язку між поняттями «екологічна культура» та «екологічна компетентність» розкрито причини, які впливають на формування уявлень про зазначені поняття: 1) проблема некерованості знань, очевидно, є причиною техногенних катастроф, наслідків деградації природних ландшафтів унаслідок непродуманого антропогенного впливу тощо; 2) друга проблема впливає із суперечності об'єктивної залученості сучасного суспільства в стрімке річище науково-технічного та інформаційного розвитку, з одного боку, та інтуїтивне усвідомлення людиною обмеженості технократичних ідей для творення зв'язку природи і суспільства в аспекті їх майбутнього повноцінного співіснування – з другого. Це пов'язано із кризою знань, культури, світогляду особистості. Відповідно, для розгляду понять «екологічна культура» та «екологічна компетентність» основними обрано культурологічний і компетентнісний підходи. Культурологічний підхід знаходить своє часткове вирішення в реалізації ідей компетентнісного підходу, що відповідає провідній ідеї нашого дослідження про те, що компетентнісний підхід

до екологічної освіти дозволяє студенту формувати індивідуальний еколого-освітній (екокультурний) простір через розвиток своєї особистісно-професійної сфери.

З позиції активного освоєння студентами суб'єктивного культурного досвіду компетентність являє собою спосіб існування знань, умінь, освіченості, що сприяє особистісній самореалізації, віднайдення вихованцем власного місця у світі, унаслідок чого освіта постає як високо мотивована і в справжньому сенсі особистісно орієнтована, що забезпечує максимальну затребуваність особистісного потенціалу, визнання особистості навколишніми й усвідомлення нею самою власної значущості. Відтак, між поняттями «екологічна культура» та «екологічна компетентність» існує співвідношення як цілого до його частини.

Вступ. Кінець ХХ – початок ХХІ століття забезпечили для людства, у його цивілізаційному розвитку, різкий стрибок, швидку зміну зовнішніх і внутрішніх стимулів цього розвитку, народження нової ідеології. Але ідеологія не народжується ні з чого, їй завжди передують накопичення критичної маси знань, досвіду діяльності, які в певний момент часу стають некерованими. Отже, стає можливим виділити першу проблему, що вимагає науково-дослідницького осмислення в інформаційно-освітньому полі – проблему некерованості накопичених знань, унаслідок їх величезної інформаційної науково-технічної ємності, яка формує світогляд сучасної людини. Під некерованістю знань розуміємо відсутність гарантованої можливості передбачити наслідки їх упровадження в практику, у виробництво. Проблема некерованості знань, очевидно, є причиною техногенних катастроф, наслідків деградації природних ландшафтів унаслідок непродуманого антропогенного впливу тощо. Прикладом, який ілюструє цю думку, може слугувати порівняно нове поняття в екології – «інформаційне забруднення», зміст

якого включає в себе «зайву» і «негативну» інформацію, впливу якої піддається сучасна людина.

Некерованість знань неминуче тягне за собою некерованість взаємодії особистості з навколишнім середовищем. Психологічний складник взаємодії особистості з навколишнім середовищем, зокрема суб'єктивний аспект взаємодії, дає можливість звернути увагу на перспективи об'єктивної взаємодії людської цивілізації і глобальної екосфери з цього боку. С. Глазачов підкреслює: «Сучасна цивілізація вже підійшла до обмеженості стратегії сталого розвитку для цілісності як частин універсуму, для Землі в цілому, для ізольованого буття земної цивілізації. Ця стратегія неминуче може і буде замінена стратегією гармонізації буття частини в цілісності, в універсумі з іншими частинами і універсумом. Швидкість усвідомлення залежить від населення, що бере участь в ухваленні глобальних рішень» [1, с. 122]. Проблему некерованості знань слід розглядати, на наш погляд, і як одну з причин глобальної екологічної кризи, оскільки рівень сучасних наукових досягнень можна порівнювати з рівнем глобальних екологічних проблем.

Друга проблема, що концептуально висвітлює орієнтири виходу з глобальної екологічної кризи, очевидно, випливає із суперечності об'єктивної залученості сучасного суспільства в стрімке річище науково-технічного та інформаційного розвитку, з одного боку, та інтуїтивне усвідомлення людиною обмеженості технократичних ідей для творення зв'язку природи і суспільства в аспекті їх майбутнього повноцінного співіснування – з другого. Нині у межах різних наукових шкіл активно розробляються концепції оптимального екологічного розвитку, що дозволяє подолати глобальну екологічну кризу, суть яких зводиться до протистояння технократизму і біоцентризму: в екотехнократичних і

ноосферних концепціях провідна роль у розв'язанні екологічних проблем відводиться антропологічному впливу, реконструкції навколишнього середовища відповідно до потреб людини і створеної ним техносфери. Інша орієнтація представлена концепціями коеволюції і теорією біотичної регуляції навколишнього середовища. Тут природні екосистеми розглядаються як домінуючі фактори стабілізації навколишнього середовища, від збереження і відновлення яких залежить стійкість біосферних процесів. Ці концептуальні суперечності – серйозна перешкода у виробленні єдиної стратегії переходу до сталого екологічного розвитку.

У ХХІ столітті розвиток людства залежить від розв'язання глобальних екологічних проблем, що відображено в документах міжнародних симпозіумів, конференцій, засідань комісій ООН і ЮНЕСКО, а також у законодавчих актах, ухвалених урядами різних держав. Заявлені як базові цінності принципи демократизму й гуманізації суспільства передбачають модернізацію освіти, одним з нагальних завдань якої оголошено формування екологічно вихованої особистості та відзначено ключову роль освіти і виховання в справі подолання екологічної кризи і проголошена ідея сталого розвитку, що забезпечує і прогрес людської цивілізації, і збереження біосфери (Ріо-де-Жанейро, 1992).

Формування екологічної культури є одним із завдань Стратегії освіти для сталого розвитку, десятиріччя якої проголошено Організацією Об'єднаних Націй від 2005 до 2014 року.

У резолюції «Про десятиліття ООН за освітою для сталого розвитку» (2005-2014 рр.) розкривається принципово новий погляд на освіту, заснований на співвіднесенні соціально-економічного благополуччя з культурно-освітніми традиціями і дбайливим ставленням

до навколишнього природного середовища.

Передумовою для реалізації екологічної освіти є довгострокова програма дій «Порядок денний на XXI століття». У Концепції екологічної освіти України, ухваленні 2001 р., екологічна культура розглядається як один із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України. Ця інтеграція в процесі формування екологічної культури розглядається як соціальний і екологічний складники стратегії сталого розвитку.

Формування екологічної культури та екологічної компетентності особистості є основною метою побудови системи освіти та підготовки громадян із високим рівнем екологічних знань, про що наголошено в Законах України «Про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2014), Стратегії СЕК ООН освіти для збалансованого розвитку (2005), «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), саміті ООН зі збалансованого розвитку (2015) тощо.

Очевидно, що формування оптимальної стратегії взаємодії людини і навколишнього середовища є надзавданням вищої освіти як цілеспрямованого процесу розвитку морально-духовної сфери особистості. Вища освіта – найважливіша інстанція, яка виконує функцію підготовки майбутнього фахівця до виконання в майбутньому професійних завдань у певній галузі діяльності, що передбачає досить високий рівень сформованості різних умінь і навичок, а також здатності безперервно їх удосконалювати. Однак, відповідаючи об'єктивним тенденціям модернізації сучасної вищої освіти, вона також покликана виконувати завдання підготовки кадрів, які не мають прямої причетності до конкретної професійної діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів, але, разом з тим,

істотно впливають на її ефективність, а саме:

- формування у студентів умінь цілісного сприйняття навколишнього світу і відчуття єдності з ним, а також цілісного сприйняття процесу і результату діяльності;

- оволодіння технологіями ухвалення оптимальних рішень, уміннями адаптуватися до різних змін, прогнозувати їх перебіг, запобігати негативним наслідкам надзвичайних подій;

- оволодіння культурою системного підходу в діяльності і найважливішими загальними методологічними принципами її організації, оволодіння принципами конструювання стійких систем, а також формування в майбутнього фахівця толерантності в судженнях і діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних педагогічних дослідженнях здійснюються спроби проектування й апробації компетентнісних моделей екологічної освіти, формування екологічної культури у студентів. Певного значення надається дослідниками (В. Болотов (V. Bolotov), О. Дзятковська (A. Dzyatkovska), Д. Єрмаков (D. Ermakov), А. Захлебний (A. Zahlyebnyy), І. Зимня (I. Zimnyay), О. Колонькова (A. Kolonkova), О. Лабезна (A. Labezna), О. Матеюк (A. Mateyuk), Н. Пустовіт (N. Poustovit), О. Пруцакова (A. Prutsakova), Л. Руденко (L. Rudenko), В. Сериков (L. Serikov), А. Хуторський (A. Khutorskoi), В. Шарко (V. Sharko) проблемі формування екологічної компетентності майбутніх фахівців. Науковці вважають, що екологічна компетентність виявляється в систематичному ухваленні рішень щодо врахування екологічних наслідків власної діяльності, що чинить певний вплив на довкілля. Основою екологічної компетентності вважають екологічні знання, досвід практичної діяльності в довкіллі.

Питаннями розвитку екологічної культури займаються такі вчені, як О. Анісімов (A. Anisimov), І. Вагнер (I. Vahner), О. Глазачов (A. Hlazachov), С. Глазачов (S. Hlazachov), В. Крисаченко (V. Krysachenko), Л. Курняк (L. Kurnyak), Н. Лисенко (N. Lysenko), Л. Лук'янова (L. Lukyanova), І. Мазур (I. Mazur), Р. Науменко (R. Naumenko), Г. Тарасенко (G. Tarasenko), О. Яницький (A. Janicki), В. Ясвін (V. Yasvin). Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури в молоді пов'язана саме з реакцією на глобальну екологічну кризу. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорились останніми десятиріччями. Тобто, збереження життя на Землі залежить безпосередньо від рівня і темпів виховання екологічної культури в молоді, суспільства в цілому.

Мета: розкрити методологічні підходи до формування уявлень про екологічну культуру та екологічну компетентність особистості, на основі яких уточнити сутність понять «екологічна культура» та «екологічна компетентність».

Завдання:

- визначити методологічні підходи до формування уявлень про екологічну культуру та екологічну компетентність особистості;
- з позицій визначених методологічних підходів уточнити сутність понять «екологічна культура», «екологічна компетентність»;
- встановити співвідношення між поняттями «екологічна культура», «екологічна компетентність».

Наукова новизна На основі аналізу методологічних підходів (культурологічного та компетентнісного) уточнено поняття «екологічна культура», «екологічна компетентність» та встановлено їх співвідношення як цілого до його частини.

Результати досліджень. Специфіка стратегічних завдань, які нині стоять перед сучасною вищою освітою, дозволяє констатувати її стан як нерівноважний, нелінійний, а отже, і нестабільний. Наприклад, соціальне замовлення суспільства, відображаючи прикладний характер сучасної освіти, в даний час визначає відповідний зміст і напрями її розвитку. Екологічна освіта в динаміці оновлення та вдосконалення сучасних педагогічних систем не є винятком: «...отримання інформації стає пріоритетною сферою професійної діяльності людини й умовою існування будь-якого сучасного виробництва взагалі, темпи оновлення знань порівнюються з темпами перебудови виробничих поточкових ліній. Надмірний потік інформації, яка швидше застаріває, ніж учень закінчить школу, уже неможливо «втиснути» в програми. Навчання «вічних істин», зрозуміло, необхідно, але без уміння оновлювати оперативну частину свого культурного досвіду учень не може вважатися підготовленим до життя», – зазначають В. Болотов, В. Сериков у статті «Компетентнісна модель: від ідеї до освітньої програми» [2, с. 9]. Науковці підкреслюють, що за останні двадцять років відбулася зміна цілей екологічної освіти, передусім, у напряму розвитку її особистісно-діяльнісного компонента, а саме: від формування екологічної відповідальності особистості до формування здатності діяти. На думку А. Захлебного, Е. Дзятковської, «...самостійно переносити і комплексно застосовувати загальнонавчальні вміння та предметні знання для проектування і організації екологічно безпечної життєдіяльності (дій, поведінки) в навчальних (модельних) соціально проблемних екологічних ситуаціях в інтересах сталого розвитку, здоров'я людини і безпеки життя» [3, с. 5].

Перехід від освітньої парадигми індустріального

суспільства до освітньої парадигми постіндустріального суспільства означає, насамперед, відмову від розуміння освіти як отримання готового знання та уявлення про педагога як носія цих знань. На зміну приходить розуміння освіти як надбання особистості, як засобу її самореалізації в житті, як засобу побудови особистої кар'єри. А це змінює цілі навчання й виховання, його мотиви, норми, форми, методи, роль педагога тощо.

Розуміючи необхідність формування екологічної культури майбутнього педагога, розглянемо можливості культурологічного підходу як змістовної основи для розробки і реалізації компетентнісно-орієнтованого освітнього процесу в практиці вищої педагогічної освіти.

Культурологічний підхід вимагає звернення до поняття «культура». У сучасній науці існує безліч визначень культури. Одним з найпоширеніших є таке: культура – система надбіологічних програм людської діяльності, поведінки і спілкування, які виступають умовою відтворення і зміни соціального життя в усіх його основних проявах. Програми діяльності, поведінки і спілкування, складники культури, представлені різноманітним різноманіттям різних форм: знань, навичок, норм та ідеалів, зразків діяльності і поведінки, ідей і гіпотез, вірувань, соціальних цілей і ціннісних орієнтацій тощо. У своїй сукупності і динаміці вони утворюють історично накопичений соціальний досвід.

Етапи взаємин культурного досвіду людини з природою аналізував і обґрунтував В. Кутирев: «Культура є людською діяльністю з перетворення природи аж до її перетворення у «своє інше», у щось штучне, але ґрунтом, матеріалом такого перетворення є природа, природне. Культура існує всупереч і завдяки природі. Збереження обох боків цієї суперечності – умова збереження людського характеру культури, а мабуть, її як такої взагалі.

Взаємини природи і культури історичні і сам тип культури, її доля залежить від способів розв'язання суперечностей між природним і штучним. У загальному вигляді, у його розвитку можна виділити три етапи: 1) природа визначає зміст культури, що її відображає, насамперед, потребу в пристосуванні до неї, страх перед її силою; 2) у культурі свідомо ставиться мета боротьби з природою, досягнення максимальної свободи від неї; 3) штучне тяжіє над природою і людство переживає екологічну кризу, одним з проявів якої стає перетворення культури в щось машиноподібне, «постлюдське» або її загибель – слідом за природою. Це етапи общинно-аграрної, індустріальної і пост (супер) індустріальної епох існування людства. У «термінах культури» вони найчастіше кваліфікуються як традиційна, модерністська і постмодерністська епохи» [4, с. 141].

Отже, екологічна криза є несприятливим сценарієм «перемоги людини над природою», наслідком непродуманого глибокого відчуження. У зв'язку з цим виникає проблема творення екосистемного буття людини, заснованого на новому розумінні, тлумаченні, осмисленні сутності своєї ролі в універсальному масштабі.

Для реалізації культурологічного підходу в практиці вищої професійної освіти слід розв'язати проблему проектування педагогічної взаємодії як освоєння педагогічно адаптованого соціокультурного досвіду в процесі навчання, що дуже тісно переплітається з актуальними завданнями сучасної екологічної освіти. Про це досить чітко зазначає І. Вагнер (2013): «Неминуче зміцнення культурологічного підходу в екології людини, культурологічного ракурсу дослідження проблем екології людини. Новий культурний код – це єдиний ключ від парадоксально замкнутого кола, у якому людина створює екологічну небезпеку, а потім розв'язує проблеми

екологічної безпеки. Проблеми екології людини не можна розв'язати поза проблем розвитку екологічної культури особистості» [5, с. 22].

Культурологічний підхід до змісту екологічної освіти, очевидно, слід протиставити сциентистському підходу, оскільки він (культурологічний підхід) набагато ширший і несе в собі глибокий гуманістичний сенс. У даному випадку культура розуміється в найширшому сенсі і включає, насамперед, результати діяльності людей (технічні об'єкти, результати пізнавальної діяльності, твори мистецтва, юридичні норми тощо); по-друге, людські якості, які реалізуються в діяльності: знання й уміння, професійні навички, рівень інтелектуального, етичного розвитку, світогляд тощо.

У зв'язку з цим слід констатувати широкі можливості компетентнісного підходу (як механізму, що дозволяє освоювати соціокультурний досвід) до проектування процесу і результатів освітнього процесу в умовах професійного навчання у ВНЗ, орієнтованого на освоєння різних видів діяльності, у якій повною мірою актуалізується потенціал особистісно-професійного розвитку студентів. Компетентнісний підхід у сучасній екологічній освіті дозволяє студенту формувати індивідуальний еколого-освітній простір, організовуючи власний особистий досвід і проектуючи власну екологічну компетентність.

Нині вища освіта переходить на новий виток свого розвитку, принципово змінився підхід до формулювання кваліфікаційних вимог випускника ВНЗ на основі компетентнісного підходу, сутність якого передбачає використання тих чи інших методів, технологій, алгоритмів діяльності. Онтологічна сутність компетентності, як зазначає Д. Єрмаков, обумовлює таку взаємодію людини зі світом, при якій світ переживається як здатний задовольнити широкий спектр потреб і стає

значущим для людини, а людина відчуває себе володарем можливостей для освоєння і перетворення значимого для себе світу, що є метою і засобом розвитку. Компетентність виступає як змістова домінанта буття особистості, вимагає виходу на вищий рівень ментальної організації – самотвірної, коли індивіди можуть бути авторами власного життя, а не грати за чужими сценаріями [6, с. 20].

Отже, культурологічний підхід знаходить своє часткове вирішення в реалізації ідей компетентнісного підходу, що відповідає провідній ідеї нашого дослідження про те, що компетентнісний підхід до екологічної освіти дозволяє студенту формувати індивідуальний еколого-освітній (екокультурний) простір через розвиток своєї особистісно-професійної сфери.

Можна допустити, що діяльнісна модель, яка являє собою основу компетентнісного підходу, формує свідомість особистості. З другого боку, сама особистість, маючи ціннісні установки, досвід попередньої діяльності, накопичені знання щодо тієї чи іншої діяльності, трансформує здобуваний досвід. Ми згодні з думкою Н. Сергеева, В. Серикова, які в книжці «Педагогічна діяльність і педагогічна освіта в інноваційному суспільстві» (2013) розуміють під оволодінням діяльністю в чіткому сенсі прийняття адекватного сенсу цієї діяльності (її мети і цінностей), оволодіння її орієнтовною основою і досвідом її виконання [7, с. 89].

У зв'язку з цим виникає особлива потреба в урахуванні механізмів рефлексивного аналізу, рефлексивної самоорганізації особистості в процесі екологічної освіти. Процес особистісного рефлексивного творення екологічного імперативу, очевидно, має в сучасному суспільстві конфліктний характер, наслідком чого і є кризова екологічна ситуація. Як зазначає О. Новикова, «...через те, що свідомість сучасної людини ще

не досягла того ступеня, коли вона може усвідомлювати себе як невід’ємну органічну частину природи в її взаємодії із соціумом, виникають спотворення в розумінні людиною власного призначення в природному світі. Наслідком цього і є соціокультурна ентропія суспільства, що обумовлюється, по-перше, дезавуванням застарілих і нестійкістю нових паттернів в екзистенційних установках особистості; по-друге, практичною відсутністю конвенційного балансу між індивідуальними і суспільними потребами; по-третє, невідповідністю освітньої парадигми соціально-економічним реаліям» [8, с. 209].

Отже, компетентнісна модель являє собою втілення на практиці культурологічного підходу до проектування екологічної освіти і повною мірою може сприяти формуванню екологічної культури особистості майбутнього вчителя.

Базове значення в розробці концепції формування екологічної компетентності в підготовці студентів педагогічного ВНЗ набувають положення про екологічну культуру особистості майбутнього вчителя. Поняття «екологічна культура особистості» характеризує концептуальну мету моделювання освітнього процесу для формування екологічної компетентності майбутнього вчителя. Існує багато варіантів визначення сутності «екологічної культури особистості». Проведений аналіз дозволив узяти за основу такі положення авторських концепцій про сутність екологічної культури.

Під екологічною культурою науковці розуміють:

- міру і спосіб реалізації і розвитку сутнісних сил людини, екологічної свідомості і мислення в процесі духовного і матеріального освоєння природи і підтримки її цілісності (С. Глазачов);
- форму взаємин людини з навколишнім природним і

соціокультурним середовищем, у межах яких забезпечується адаптація людини (і соціуму), а також результатів їх діяльності у природному середовищі існування. Екологічна культура (екокультура) – коеволуція людини, соціуму і біосфери, коли «соціальне» не протистоїть, а доповнює «природне» (В. Лось);

– складову частину етики і моралі, яка включає етичні підстави відносин суспільства і середовища його проживання (О. Яніцький);

– нову якість культури, відображення цілісного світу на основі його практичного, інтелектуального і духовного осягнення (І. Мазур);

– норма та ідеал, що ставить екологічно доцільні обмеження на шляху людського егоїзму. Поняттям «екологічна культура» охоплюється така культура, яка сприяє збереженню і розвитку системи «суспільство-природа» (В. Бганка);

– органічну, невід’ємну частину культури суспільства, яка характеризується ступенем його духовності, ступенем моральності, ступенем упровадження екологічних принципів у діяльність людей (В. Сітаров);

– здатність людей користуватися власними екологічними знаннями і вміннями в практичній діяльності. Без відповідного рівня культури люди можуть володіти необхідними знаннями, але не вміти користуватися ними. Екологічна культура людини включає її екологічну свідомість та екологічну поведінку (В. Ясвін);

– внутрішню детермінанту діяльності, яка гармонізує взаємини між людиною і природою (С. Глазачов, С. Кашлев);

– інтегративну якість і найважливішу властивість особистості, що відображає її теоретичну і практичну готовність відповідально ставитися до навколишнього середовища. Високий рівень розвитку екологічної

культури є метою еколого-педагогічної діяльності; її предмет полягає в створенні умов розвитку екологічної культури особистості (І. Легостаєв);

Отже, науковці вважають екологічну культуру культурою поведінки, самореалізації кожної особистості, малих і великих соціальних груп. Головними характеристиками такої поведінки є орієнтація не на нескінченне збільшення обсягу своєї виробничої та споживчої діяльності, а на її оптимізацію, якісне вдосконалення, виняток як у праці, так і в споживанні непотрібного, зайвого, надлишкового. Охорона від засмічення речовиною, енергією, глобальною інформацією навколишнього середовища неможлива, якщо не вироблені навички незасмічення на індивідуальному рівні.

Нам імponує трактування С. Глазачовим, С. Ігнатовим екологічної культури у вузькому сенсі як підвищення рівня екологічної компетентності, оволодіння знаннями, уміннями і навичками природоохоронної діяльності екодоцільної поведінки; у широкому сенсі – у її структуру виявляються органічно вписаними екоцентричний світогляд, екологічна свідомість, екологічне мислення, гуманістичні ідеї, загальнолюдські цінності та ідеали, переконання і принципи, наукові та ненаукові знання, уміння й навички екологічно обґрунтованої діяльності, способи пізнання, норми і вимоги екологічного і морального імперативів, екологічна етика, громадянська й екологічна відповідальність тощо [9, с. 309].

Оригінальною є методологічна позиція О. Анісімова [10], яка визначає сутність компетентнісного підходу до проектування філософсько-культурологічного статусу екологічної освіти та її основної мети в умовах професійної підготовки студентів – формування екологічної компетентності особистості. Згідно з О.

Анісімовим [10, с. 8], для повнішого розуміння змісту поняття «екологічна культура» потрібне введення вихідних даних рівнів суспільного буття. У простій рівневій типології суспільного буття автором виділені такі типи: природне (життєдіяльність), соціокультурне, діяльнісне, культурне, духовне. Автор вважає, що ці рівні людина може освоїти лише послідовно, ускладнюючи вимоги до самоорганізації: «...культура, з точки зору врахування базових механізмів психіки і «тіла» людини, звертається до інтелекту, до почуттів і мотивацій, до самокорекції і волі. Для переходу на культурний рівень необхідно вводити вищі підстави, наприклад, поняття, категорії з екологічної емпірії і нормативності, з урахуванням вимог до породження вищих абстракцій (логіка, семантика тощо). Але користування інтелектуальними абстракціями вищого рівня передбачає трансформацію мотивів, способів і зразків самокорекції, усієї цілісності самоорганізації. Виникає контакт з усіма секторами культури. Зокрема, контакти зі світоглядними абстракціями» [10, с. 10].

Філософ В. Кутирев вказує, що до початку третього тисячоліття сфера діяльності людей перевищила спочатку чуттєві, а тепер і уявні їх можливості, трансцендуючи в новий стан, який з певного боку є «постлюдським». Власне (винятково) людська реальність стала частиною діяльнісної реальності. Природне буття людей, фізіологічні константи їх існування (вужький діапазон температур, тиску, складу повітря, у якому ми можемо жити) вступають у суперечність з їх діяльнісною реальністю і при випадковому неопосередкованому контакті з нею (радіацією, випромінюванням, швидкістю) зазнають поразки. Із засобу життя наше оточення перетворюється в предмет перетворення і засіб праці. У сучасному світі все менше місць, усе менше часу, де і

коли людина діє як цілісна тілесно-духовна істота. Це глибинна причина проблем екології та кризи гуманізму, його переростання в трансгуманізм: живе за межами життя! [4, с. 17].

Ми згодні з тим, що тільки проходячи поетапно, послідовно зміст кожного «типу буття» «сходами буття» можна освоїти і зміст екологічної культури. У цьому випадку екологічна культура пов'язується з духовним самовдосконаленням, саморозвитком особистості. Як зазначає С. Глазачов, «обмеження створюваного тисячоліттями потягу до матеріального надлишку, розвиток і заохочення духовного, їх гармонійне поєднання в кожній особистості – запорука стабільності життя людства в складних цивілізаційних умовах. Але ми бачимо, як далеко реальність від цього ідеалу. І це в черговий раз переконує нас у тому, яка велика роль освіти і виховання в стійкому розвитку суспільства в майбутньому» [9, с. 181].

Аналіз вищезазначеного дозволив дійти висновку, що екологічна культура як гуманістична культура за своєю сутністю заснована на системному розумінні людиною власного місця і власної ролі (своїх функцій) у глобальній екосфері. В основі системного підходу лежить дослідження об'єктів як систем, він орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що його забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків структури складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину.

Екологічну культуру в нашому дослідженні потрактуємо як якісно нову культуру особистості, що наповнює її взаємини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним в (залежно від рівня екологічної культури) змістом. Екологічно культурна особистість, у свою чергу, уявляється нам як унікальний володар і

трансформатор власної екологічної культури в напряму розвитку і збагачення її внутрішнього змісту і зовнішніх проявів.

Очевидно, що екосистемна методологія пізнання навколишньої дійсності дозволяє побачити в кожному об'єкті пізнання не тільки його власну сутність, але націлена здебільшого на розкриття взаємозв'язків об'єкта з навколишнім світом, на вивчення законів сталого існування і розвитку об'єкта, на розуміння механізмів регуляції оптимальної взаємодії досліджуваного об'єкта і навколишнього світу. Екосистемна методологія пізнання дозволяє систематизувати, відрізнити за ознаками всі досліджувані об'єкти і виділити між ними взаємозв'язки. Важливо розуміти в цьому контексті, що «все пов'язано з усім» (Б. Коммонер), і нове екологічне мислення засноване на екосистемному принципі сприйняття, вивчення, розуміння навколишнього світу і місця в ньому людини.

Беручи до уваги методологічний зв'язок між поняттями «екологічна культура особистості» та «екологічна компетентність особистості» як відношення цілого до його частини, розглянемо сутність компетентнісного підходу, прийнятого як основоположного для здійснення сучасної професійної підготовки майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі.

Існує безліч визначень поняття «компетентність», нам уявляється можливим акцентувати увагу на найбільш, на наш погляд, цікавих з позиції адекватного визначення змісту і функцій освіти, заснованого на компетенціях. Передусім, визначимо відмінності між поняттями «компетентність» і «компетенція» у працях науковців:

– компетентність – це здатність виконувати професійні завдання визначеного класу, які потребують наявності

реальних знань, умінь, навичок, досвіду, компетенції, це набір певних знань, умінь, навичок, особистісних якостей у певній сфері діяльності (С. Горобець, І. Зимня, Г. Матукова, М. Чошанов);

– компетенція характеризує явища зовнішні стосовно суб'єкта, які виступають для нього об'єктом оволодіння; компетентність – це характеристика, внутрішня якість суб'єкта, яка сформувалась у нього внаслідок оволодіння компетенцією (О. Зарубіна, С. Ожегов, Е. Уткін, І. Фільченкова);

– компетенція – здатність ефективно виконувати професійні функції, які проявляються через поведінкові індикатори та вимірюються відповідними стандартами поведінки, компетентність – інтегративна характеристика професіоналізму людини, яка представлена сукупністю високорозвинутих компетенцій, необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності (Х. Столярук);

– компетенція – відчужена від суб'єкта, наперед задана самоцінна норма (вимога) освітньої підготовки особистості, необхідна для її якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат; компетентності набуває молода людина не лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, унаслідок впливу середовища тощо (В. Кремень);

– компетенція – відчужена, заздалегідь задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки особистості, необхідної для його ефективної продуктивної діяльності в певній сфері; компетентність – володіння відповідною компетенцією, що включає особистісне ставлення до неї і предмета діяльності. Компетентність – уже сформована якість особистості (сукупність якостей) і мінімальний досвід діяльності в заданій сфері (А. Хуторський).

Становить інтерес підхід Д. Єрмакова до розгляду співвідношення понять «компетенція» і «компетентність»: він визначає компетенцію як «сукупність взаємопов'язаних вимог (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються щодо певного кола предметів і процесів і необхідних для якісної продуктивної діяльності з ними, компетентність – якість особистості, що б успішність виконання того чи іншого виду діяльності. Співвідношення між ними; відображається в термінах потенційне – актуальне, загальне – особливе, індивідуальне, екстеріоризоване – інтеріоризоване [6, с. 19].

В. Болотов, В. Сериков розглядають компетентність як спосіб існування знань, умінь, освіченості, що сприяють особистісній самореалізації, віднайдення власного місця у світі, унаслідок чого утворення постає як високо мотивоване і в справжньому сенсі особистісно орієнтоване, що забезпечує максимальну затребуваність особистісного потенціалу, визнання особистості навколишніми й усвідомлення нею власної значущості [2, с. 12].

Одне з найпоширеніших визначень компетентності таке: компетентність – здатність даної особи здійснювати певний вид роботи, наявність достатнього запасу знань для винесення обґрунтованого судження з будь-якого питання.

І. Зимня [11] вважає, що компетентність ґрунтується на знаннях, є інтелектуально й особистісно обумовленою досвідом соціально-професійної життєдіяльності людини, а компетенції вона уявляє як деякі внутрішні, потенційні, приховані психологічні новоутворення: знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей і взаємин, які потім виявляються в компетентності людини.

З позиції активного освоєння студентами суб'єктивних

компонентів культурного досвіду, компетентність, на думку В. Болотова, В. Серикова, являє собою «спосіб існування знань, умінь, освіченості, що сприяє особистісній самореалізації, віднайденню вихованцем власного місця у світі, унаслідок чого освіта постає як високо мотивована і в справжньому сенсі особистісно орієнтована, що забезпечує максимальну затребуваність особистісного потенціалу, визнання особистості навколишніми й усвідомлення нею самою власної значущості» [2, с. 12].

Зміст поняття «компетенція» науковці пов'язують з поняттям «уміння», але не у вузькому технологічному сенсі, а як складні структурні утворення, що включають чуттєві, інтелектуальні, вольові, творчі, емоційні якості особистості, що забезпечують досягнення поставленої мети діяльності в мінливих умовах її здійснення.

Отже, компетенція являє собою нормативний критерій для здійснення професійної діяльності, тоді як компетентність – це реальний досвід втілення цієї діяльності на практиці конкретною особистістю.

Для виконання поставлених нами дослідницьких завдань важливим є запропоноване В. Болотовим, В. Сериковим [2] розуміння компетентності як культурно-дидактичної структури. Специфіка компетентісного навчання полягає в тому, що засвоюється не «готове знання», будь-ким запропоноване до засвоєння, а «простежуються умови походження даного знання». Мається на увазі, що студент сам формулює поняття, необхідні для виконання завдання. При такому підході навчальна діяльність, періодично набуваючи дослідного або практико-перетворювального характеру, сама стає предметом засвоєння.

А. Вербицький (2011) розглядає інваріантну структуру компетентності суб'єкта діяльності, під якою розуміє «систему стійких зв'язків між компонентами

компетентності, що володіє сукупністю основних ознак її конкретних реалізацій у різних видах компетентності» [12, с. 227]. Інваріантна структура компетентності, на думку А. Вербицького, виступає в якості постійна основа в різних видах професійної діяльності.

Отже, екологічна компетентність постає як складний синтез когнітивного, предметно-практичного й особистісного екологічного досвіду. Іншими словами, екологічна компетентність – це сукупність особистісних якостей студента (ціннісно-смыслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), обумовлених досвідом його діяльності в екологічній, професійній і особистісно-значущій сферах.

Висновки. На основі аналізу наукової літератури визначенно методологічні підходи до формування уявлень про екологічну культуру та екологічну компетентність особистості – культурологічний та компетентнісний. Культурологічний підхід характеризує в першу чергу, результати діяльності людей (технічні об'єкти, результати пізнавальної діяльності, твори мистецтва, юридичні норми тощо); по-друге, людські якості, які реалізуються в діяльності: знання і вміння, професійні навички, рівень інтелектуального, етичного розвитку, світогляд тощо. Культурологічний підхід знаходить своє часткове вирішення в реалізації ідей компетентнісного підходу, що відповідає провідній ідеї нашого дослідження про те, що компетентнісний підхід дозволяє студенту формувати індивідуальний еколого-освітній (екокультурний) простір через розвиток своєї особистісно-професійної сфери. З позиції активного освоєння студентами суб'єктивного культурного досвіду компетентність являє собою спосіб існування знань, умінь, освіченості, що сприяє особистісній самореалізації, віднайденню вихованцем власного місця у світі, унаслідок чого освіта постає як високо мотивована і в

справжньому сенсі особистісно орієнтована, що забезпечує максимальну затребуваність особистісного потенціалу, визнання особистості навколишніми й усвідомлення нею самою власної значущості.

На основі використання культурологічного та компетентнісного підходів розкрито сутність понять «екологічна культура» та «екологічна компетентність». Екологічну культуру потрактуємо як якісно нову культуру особистості, що наповнює її відносини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним (в залежності від рівня екологічної культури) змістом. Екологічна компетентність постає як сукупність особистісних якостей студента (ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), обумовлених культурою, досвідом його діяльності в екологічній, професійній і особистісно-значущій сферах.

Відтак, між поняттями «екологічна культура» та «екологічна компетентність» існує співвідношення як цілого до його частини.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розкритті понять «екологічний світогляд», «екологічна свідомість», «екологічне мислення» на основі застосування системного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого підходів і відповідних принципів: науковості, системності, послідовності, зв'язку теорії та практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глазачев С.Н. Пределы устойчивого развития // О необходимых чертах цивилизации будущего : научное издание по материалам Международного форума, посвященного 90-летию со дня рождения Н.Н. Моисеева / под ред. А.Т. Никитина, С.А. Степанова. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2008. – С. 34.
2. Болотов В.А. Компетентностная модель : от идеи к

- образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – 2003. – №12– С. 8– 14.
3. Захлебный А.Н. Экологическая компетенция – новый планируемый результат экологического образования / А.Н. Захлебный, Е.Н. Дзятковская // Экологическое образование. – 2007. – №3– С. 3–5.
4. Кутырев В.А. Бытие или ничто / В.А. Кутырев. – СПб. : Алетейя, 2009. – 496 с.
5. Вагнер И.В. Фактор культуры в проблемном поле экологии человека : информационное общество и экологическая культура / И.В Вагнер, О.С Глазачев, С.Н Глазачев, Ю.М Гришаева // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. – М., 2013. – №2. – С. 21–37. – серия «Социально-экологические технологии».
6. Ермаков Д.С. Педагогическая концепция формирования экологической компетентности учащихся : автореф. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01 / Д.С. Ермаков. – М., 2009. – 39 с.
7. Сергеев Н.К. Педагогическая деятельность и педагогическое образование в инновационном обществе : монография / Н.К. Сергеев, В.В. Сериков. – М. : Логос, 2013. – 364 с.
8. Новикова О.А. Формирование экологического мышления в современной образовательной системе / О.А. Новикова // Философия образования. – 2009. – № 1. – С. 205–213.
9. Глазачев С.Н. Экологическая культурология. Педагогическая адаптация / С.Н. Глазачев, С.Б. Игнатов, В.А. Игнатова, А.А. Марченко. – М. : РИО МГГУ им. М.А. Шолохова, 2008. – 132 с.
10. Анисимов О.С. Механизмы рефлексивной самоорганизации формирования экологической культуры / О.С. Анисимов, С.Н. Глазачев // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. – М. : РИЦ МГГУ им. М.А. Шолохова, 2011. – №1. – С. 7–19. –Серия «Социально-экологические технологии».

11. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] // Интернет-журнал «Эйдос», 2006. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
12. Вербицкий А.А. Инварианты профессионализма: проблемы формирования : монография / А.А. Вербицкий, М.Д. Ильязова. – М. : Логос, 2011. – 288 с.

Транслітераційний переклад використаних джерел

1. Glazachev S.N. Predely ustoichivogo razvitiya // O neobkhodimyykh chertakh tsivilizatsii budushchego : nauchnoe izdanie po materialam Mezhdunarodnogo foruma, posvyashchennogo 90-letiyu so dnya rozhdeniya N.N. Moiseeva / pod red. A.T. Nikitina, S.A. Stepanova. – M. : Izd-vo MNEPU, 2008. – S. 34.
2. Bolotov V.A. Kompetentnostnaya model` : ot idei k obrazovatel`noi programme / V.A. Bolotov, V.V. Serikov // Pedagogika.– 2003. – #12. – S. 8–14.
3. Zakhlebnyi A.N. Ekologicheskaya kompetenciya – novyi planiruemyi rezul`tat ekologicheskogo obrazovaniya / A.N. Zkhlebnyi, E.N. Dzyatkovskaya // Ekologicheskoe obrazovanie.– 2007. – #3. – S. 3–5.
4. Kutyrev V.A. Bytie ily` nichto / V.A. Kutyrev. – SPb. : Aletejya, 2009. – 496 s.
5. Vagner Y.V. Faktor kul`tury v problemnom pole ekologii cheloveka : informacionnoe obshchestvo i ekologicheskaya kul`tura / Y. V.Vagner, O. S.Glazachev, S. N.Glazachev, Yu. M. Grishaeva. // Vestnik MGGU im. M.A. Sholokhova. – M., 2013. – #2. – S. 21– 37 – seriya «Social`no-ekologicheskie texnologii».
6. Ermakov D.S. Pedagogicheskaya koncepciya formirovaniya ekologicheskoi kompetentnosti uchashhikhsya : avtoref. ... d-ra. ped. nauk : spez 13.00.01 / D.S. Ermakov. – M., 2009. – 39 s.
7. Sergeev N.K. Pedagogicheskaya deyatel`nost` i pedagogicheskoe obrazovanie v innovacionnom obshhestve :

monografiya / N.K. Sergeev, V.V. Serikov. – M. : Logos, 2013. – 364 s.

8. Novikova O.A. Formirovanie ekologicheskogo myshleniya v sovremennoi obrazovatel`noi sisteme / O.A. Novikova // *Filosofiya obrazovaniya*. – 2009. – # 1. – S. 205– 213.

9. Glazachev S.N. Ekologuicheskaya kul`turologiya. Pedagogicheskaya adaptaciya / S.N. Glazachev, S.B. Ignatov, V.A. Ignatova, A.A. Marchenko. – M. : RIO MGGU y`m. M.A. Sholokhova, 2008. – 132 s.

10. Anisimov O.S. Mexanizmy reflektivnoi samoorganizacii formirovaniya ekologicheskoi kul`tury / O.S. Anisimov, S.N. Glazachev // *Vestnik MGGU im. M.A. Sholokhova*. – M. : RICz MGGU im. M.A. Sholokhova, 2011. – #1. – S. 7–19. Seriya «Social`no-ekologicheskie texnologii».

11. Zimnyaya Y`.A. Klyuchevyie kompetencii – novaya paradigma rezul`tata sovremennogo obrazovaniya [Elektronnyi resurs] // *Internet-zhurnal «Ejdos»*, 2006. – Rezhim dostupa: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.

12. Verbiczkiy A.A. Invarianty professionalizma: problemy formirovaniya : monografiya / A. A. Verbiczkiy, M.D. Il`yazova. – M. : Logos, 2011. – 288 s.

Svitlana SOVHIRA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Chemistry, Ecology and Methods of their Teaching Department «Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University»

e-mail: SovgiraSV@yandex.ua

METHODOLOGICAL FOUNDATION OF FORMING IDEAS OF THE ECOLOGICAL CULTURE AND COMPETENCE OF YOUNG TEACHERS

***ABSTRACT.** This article reveals the methodological connection between concepts "environmental culture" and "environmental competence" as a whole-part relationship. Ecological culture is defined as qualitatively new culture of a personality that fills socionatural environment relationship with specific, depending on the level of ecological culture, content.*

Environmental competence is presented as a complex of personal qualities of a student (axiological orientations, knowledge, skills, abilities) determined by culture, experience in environmental, occupational and personality significant areas.

The use of culturological and competence approach allows to reveal the essence of the notion "ecological culture of personality". Culturological approach is partially applied in implementing competence approach ideas which is consistent with a principal idea of this research stating that competence approach to ecological education enables a student to forge an individual ecological and educational (ecocultural) space through the development of his/her personality and professional spheres.

Key words: culture, environmental culture, competence, environmental competence, methodological approach, sustainable development, young teacher.

Светлана Васильевна СОВГИРА

доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой химии, экологии и методики их обучения «Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины»

e-mail: SovgiraSV@yandex.ua

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ФУНДАМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В статье раскрыто методологическую связь между понятиями «экологическая культура» и «экологическая компетентность» как отношение целого к его части. Экологическую культуру трактуют как качественно новую культуру личности, наполняют ее взаимоотношения с окружающей социоприродной средой конкретным (в зависимости от уровня экологической культуры) содержанием.

Экологическая компетентность выступает как совокупность личностных качеств студента (ценностно-смысловых ориентаций, знаний, умений, навыков, способностей), обусловленных культурой, опытом его деятельности в экологической, профессиональной и личностно-значимой сферах.

Использование культурологического и компетентностного подхода позволяет раскрыть

сущность понятия «экологическая культура личности». Культурологический подход находит свое частичное решение в реализации идей компетентностного подхода, отвечающего ведущей идее данного исследования о том, что компетентностный подход к экологическому образованию позволяет студенту формировать индивидуальное эколого-образовательное (екокультурное) пространство через развитие своей личностно-профессиональной сферы.

Ключевые слова: *культура, экологическая культура, компетентность, экологическая компетентность, методологический подход, устойчивое развитие, будущий учитель.*